

MAKT OCH RÄTTVISA

(Kolumn ÅU 22.6.00)

Lars Hertzberg

Makten sägs ofta vara en svårfångad kategori. Vilka är samhällets verkliga makthavare, hur mäter man makt? Det som gör makten svårfångad är, tror jag, att man jämför makten med en naturkraft: man tänker sig makten som en förmåga att åstadkomma resultat. Men makt är snarare en moralisk kategori: att ha makt är att kunna verka efter eget godtycke. Makt har den som inte behöver rättfärdiga sina beslut. Eller klarare uttryckt: maktens klaraste uttryck är förmågan att genomdriva orättvisor.

Om en domstol efter tillfredsställande utredning dömer den åtalade till det straff lagen förutsätter, då har den försökt _skipa rätt_. Om den förkunnar sin dom utan bindande bevis, t ex därför att den åtalade tillhör en viss folkgrupp eller samhällsklass, eller därför att domarkollegiet helt enkelt inte gitter sätta sig in i fallet på allvar, då har den _utövat makt_, såsom tydligen skedde t ex i det omskrivna fallet för några år sedan när en misstänkt pedofil blev dömd enbart på grundval av ett psykiskt stört barns vittnesmål, för att domstolen inte orkade höra på försvarets version av det skedda. Något liknande sker varje gång en anhörig till en finländare blir utvisad av våra myndigheter eller söndermald i byråkratins kvarnar därför att han eller hon kommer från "fel" land eller har "fel" färg på sin hy.

*

Statsvetare som vill analysera maktförhållanden i samhället gör ofta misstaget att inrikta sig på dem som utövar makten. Men det är inte där som makten blir synlig. Makten syns tydligast och naknast för dem som blir föremål för den: för orättvisans offer.

Ordet "rättvisa" hör till de mest missbrukade orden i vårt språk. Det används ofta som ett slagträ av den som är ute efter ökade förmåner. Och byråkrater tycker om att motivera sina stelbenta procedurer med hänvisningar till rättvisa. Men att behandla alla lika är en banal form av rättvisa.

Anta att en mor ska dela en kaka mellan sina barn. Ifall bitarna råkar bli olika stora betyder det ingenting i sig. Men om det finns den minsta misstanke om att ett av barnen får den största biten för att han är favorit, eller för att han är gosse, eller om någon får en mindre bit som bestraffning för något han i själva verket inte gjort, då är minsta skillnad mellan bitarna alltför stor. Olikheten är inte orättvis i sig, orättvisan består i det den uttrycker.

Det mesta vi gör är varken rättvist eller orättvist. Det är bara när vi gör anspråk på att handla rättvist som utrymmet för orättvisa uppstår. Orättvisan – den verkliga orättvisan – är rättvisans karikatyr.

Maktutövning i ordets egentligen mening kan därför bara förekomma i ett samhälle som gör anspråk på att förkroppsliga vissa rättsprinciper. Makt som bygger på våld eller hot om våld är däremot beroende av tillfälligheter, besläktat med en naturkraft, inte något man kan besitta. Där allting är godtyckligt finns det inget godtycke.

En stråtrövare som rånar alla förbipasserande är för all del både grym och sniken, men han gör sig för den skull inte skyldig till orättvisa mot sina offer, orättvis är han bara om han låter påskina att offren inte är förtjänta av att bli bättre behandlade. Orättvisa är en särskild form av ondska, det den kränker är något ogripbart: den andras människovärde.

*

Orättvisans grymma paradox är att vanligen bara den som själv drabbas känner orättvisans fulla tyngd, men att kravet på rättvisa vanligen kan framföras med skärpa bara när det framförs på en annans vägnar. Den som drabbas av en orättvisa blir i ordets fulla mening tillintetgjord. Hon kan knappt uttrycka sin reaktion, eftersom hennes ord omedelbart riskerar att banaliseras, förvandlas till en klagan i egen sak. Inga utvägar verkar öppna sig, hon riskerar förlora sin tro på livets mening. Bland skälen att välja döden framom livet nämner Hamlet domstolarnas dröjsmål och myndigheternas nedlåtenhet.

Det är därför de som drabbats av en orättvisa ofta vittnar om att det som djupast sårat dem, med Martin Luther Kings ord, inte är de illvilligas ondska utan de godas likgiltighet. Ondskan behöver de likgiltiga för att nå sitt mål. Orättvisan förlorar sin udd

när den allmänt erkänns som en orättvisa: då återstår bara den betydelselösa skillnaden mellan kakbitarna.

Den som gång efter gång blir förvägrad en rättvisa riskerar däremot att dras ner i en spiral av bitterhet och hämnd, som Michael Kohlhaas i *Heinrich von Kleists* berättelse.

*

Den som sitter i ett dömande organ – en domstol, ett fakultetsråd, en utlänningsbyrå, en Etisk Nämnd – och fattar beslut med anspråk på rättvisa, håller sina medmänniskors själ i sin hand. När kollegiets medlemmar gäspar sig igenom ett ärende inser de kanske inte att de risker de tar är mera hisnande än när de susar fram på motorvägen i 120 kmt. (Leo Tolstoj ger i romanen *Uppståndelsen* en inkännande beskrivning av domares likgiltighet.)

*

Ett rättssamhälle där inga orättvisor begås är givetvis en utopi. Även om beredningen är saklig kan ett domslut bli fel. Ofta finns det också en genuin osäkerhet i fråga om vad rättvisan kräver. Men den viktiga skillnaden är den mellan ett beslut som baserar sig på ett äkta engagemang för rättvisa och ett som baserar sig på domarnas önskan att snabbt få saken ur världen.